

УДК 159.9.019.4:001.8 (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-3-8>

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНОЇ ЦІННОСТІ (ЯКОСТІ) У СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ

Матвєєв Дмитро Олександрович,

аспірант кафедри психології та соціальної роботи

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

ORCID ID: 0009-0003-1302-1185

У статті обґрунтовується психологічна програма розвитку справедливості як професійної цінності (якості) у студентів-юристів, яка створена на основі результатів комплексного емпіричного дослідження когнітивного, емоційно-ціннісного та конативного компонентів цього інтегрального особистісного утворення. Проаналізовано класичні й сучасні підходи до розуміння феномену справедливості зарубіжних учених, а також вітчизняні дослідження проблеми моральності та професійної підготовки майбутніх юристів. Наводяться результати емпіричного дослідження справедливості у студентів, які здобувають юридичну освіту. Констатується, що більшість респондентів мають досить розвинений когнітивний компонент справедливості, що виявляється у сформованих уявленнях про моральні норми. Водночас виявлено, що емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти характеризуються суперечливістю: приблизно половина майбутніх юристів мають високий рівень прийняття інших і водночас вони виявляють схильність до соціального песимізму, а приблизно дві третини респондентів готові порушувати правила за відсутності зовнішнього контролю. Це вказує на необхідність інтегративної психологічної роботи. На основі отриманих даних запропоновано програму, яка включає три взаємопов'язані модулі, зміст яких передбачає розвиток когнітивного, емоційно-ціннісного та конативного компонентів справедливості в майбутніх юристів. Програма передбачає тренінгові заняття, групові дискусії, рольові ігри, кейс-аналіз, соціодраму, супервізію та індивідуальну рефлексію. Очікуваними результатами є підвищення здатності студентів до морального судження, розвиток емпатії, толерантності та позитивного самоствавлення, зниження рівня моральної дезангажованості та формування готовності брати на себе персональну відповідальність у ситуаціях морального вибору. Окреслено перспективи подальших досліджень, що передбачає експериментальну перевірку ефективності обґрунтованої програми.

Ключові слова: професійна цінність, справедливість, когнітивний, емоційно-ціннісний, конативний компоненти, моральні уявлення, емпатія, моральна дезангажованість.

Matvieiev Dmytro. Theoretical and methodological foundations of the psychological program for developing justice in law students

The article substantiates a psychological program for the development of justice as a professional value (quality) in law students, created on the basis of a comprehensive empirical study of the cognitive, emotional-value, and conative components of this integral personal formation. It analyzes classical and modern approaches to understanding the phenomenon of justice by foreign scholars, as well as domestic research on morality and the professional training of future lawyers. The article presents the results of an empirical study of justice among students pursuing legal education. It is noted that most respondents demonstrate a sufficiently developed cognitive component of justice, which is manifested in their established understanding of moral norms. At the same time, the emotional-value and behavioral components appear contradictory: about half of future lawyers show a high level of acceptance of others, while simultaneously displaying tendencies toward social pessimism; approximately two-thirds of respondents are willing to violate rules in the absence of external control. This highlights the need for integrative psychological work. Based on the obtained data, a program is proposed that includes three interrelated modules aimed at developing the cognitive, emotional-value, and conative components of justice in future lawyers. The program incorporates training sessions, group discussions, role-playing, case analysis, sociodrama, supervision, and individual reflection. Expected outcomes include improved moral judgment, the development of empathy, tolerance, and positive self-attitude, a reduction in moral disengagement, and the formation of readiness to assume personal responsibility in situations involving moral choice. The article outlines prospects for further research, including the experimental verification of the effectiveness of the proposed program.

Key words: professional value, justice, cognitive, emotional-value, and conative components, moral beliefs, empathy, moral disengagement.

Вступ

Становлення правової держави й інтеграція України в європейському правовому просторі актуалізують проблему формування в майбутніх юристів не лише професійних компетентностей, але й глибоких морально-ціннісних орієнтирів. Справедливість у цьому контексті виступає однією із ключових професійних якостей юриста, що забезпечує ухвалення рішень відповідно до принципів права та суспільного блага. Згідно із проєктом концепції реформи юридичної (правничої) освіти (2024 р.), сучасна підготовка правників має формувати не тільки знання нормативних актів, але й правову культуру, етичну свідомість, здатність протистояти тиску зовнішніх обставин та діяти на основі верховенства права [7].

Теоретичне осмислення феномену справедливості сягає класичних праць Дж. Роулза, який визначав її як «чесність» і баланс між рівністю та свободою [12]. Л. Кольберг у своїй стадіальній моделі пов'язував справедливість із розвитком морального мислення до постконвенційного рівня [11]. Дж. Рест і Д. Нарваез доповнили цей підхід чотирикомпонентною моделлю моральної поведінки, де поряд із моральною чутливістю і судженням важливими є мотивація та характер, що забезпечують перехід від судження до дії [13].

Сучасні дослідження підкреслюють, що наявність самих лише знань та уявлень про моральні орієнтири не є достатнім фактором, що зумовлює моральну поведінку. Дж. Гайдт довів, що моральні судження мають інтуїтивну природу та визначаються емоційними реакціями [10]. К. Акіно, А. Рід запропонували концепцію моральної ідентичності, яка відображає рівень інтеграції моральних рис і «Я-концепції» особистості; високий рівень інтеграції передбачає узгодженість між переконаннями й поведінкою [8]. А. Бандура показав, що навіть за наявності моральних норм люди можуть свідомо «вимикати» моральний самоконтроль через механізми моральної роз'єднаності – раціоналізації, зсуву відповідальності, дегуманізації жертви тощо [9]. Ці результати особливо важливі для юридичної освіти, оскільки дозволяють пояснити, чому декларовані цінності майбутніх юристів не завжди відображаються у професійній діяльності.

Українські дослідники також приділяли значну увагу психологічним аспектам становлення справедливості. І. Бех акцентував увагу на вихованні духовно зрілої особистості та розвитку совісності [1], Л. Клочек вивчала феномен ціннісної рефлексії та її роль у формуванні моральних орієнтацій особистості [5], Р. Каламаж аналізував становлення професійної Я-концепції майбутніх юристів [4]. В. Волошина й Е. Носенко детально досліджували розвиток емпатії і прийняття інших як базових умов моральності [2; 6], що дає можливість розглядати емоційно-ціннісний компонент справедливості як ядро її становлення.

Попри наявність ґрунтовних теоретичних і прикладних досліджень, не досить розробленими залишаються питання цілеспрямованого розвитку справедливості у студентів-юристів у процесі їхньої професійної підготовки. Традиційні освітні програми переважно зосереджені на когнітивному компоненті, приділяють менше уваги емоційно-ціннісному та конативному складникам, що ускладнює втілення моральних принципів у реальну поведінку.

Отже, актуальним є розроблення і теоретичне обґрунтування психологічної програми розвитку справедливості як професійної цінності в майбутніх юристів, яка б інтегрувала когнітивні, емоційно-ціннісні й поведінкові аспекти, урахувала механізми моральної ідентифікації та запобігання моральній дезангажованості, а також відповідала сучасним вимогам юридичної освіти й суспільним викликам.

Матеріали та метод

Дослідження проводилося на базі Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка протягом 2023–2024 рр. У вибірку ввійшли 118 студентів денної форми навчання спеціальності «Право» віком від 18 до 22 років (41% – юнаки, 59% – дівчата). Усі учасники надали інформовану згоду на участь у дослідженні, що відповідає вимогам Етичного кодексу психолога [3].

Мета емпіричного етапу – виявити особливості когнітивного, емоційно-ціннісного та конативного компонентів справедливості для визначення потреби у психокорекційній програмі та побудови її змісту.

До переліку психодіагностичних методик, які ми застосовували у процесі емпіричного дослідження, увійшли модифікована «Шкала совісності» (Р. Кеттел), застосування якої дозволило оцінити моральну відповідальність і дотримання етичних норм та схильності досліджуваних до самоконтролю; «Шкала прийняття інших» (В. Волошина), завдяки якій здійснювалося вимірювання рівня емпатії, толерантності та соціального оптимізму; тест-опитувальник самоствавлення (далі – ОСО), послуговуючись яким ми визначали аутосимпатію, самоприйняття і рівень самоінтересу в учасників експерименту.

Отримані дослідні дані стали основою для обґрунтування психологічної програми розвитку справедливості, що інтегрує когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий аспекти й спрямована на формування в майбутніх юристів справедливості як особистісної якості (цінності), яка у процесі професійного становлення трансформується у професійну якість (цінність).

Результати

Проведене емпіричне дослідження було спрямоване на виявлення рівня розвитку когнітивного, емоційно-ціннісного та конативного компонентів справедливості у студентів-юристів як інтегральної особистісної якості. Згідно з підходами Дж. Реста та Д. Нарваез, моральна поведінка є результатом узгодженої роботи когнітивних процесів (моральне судження), емоційної залученості (моральна мотивація) та поведінкових тенденцій (моральна дія) [13]. Наші результати підтверджують цю інтегральність, але виявляють низку суперечностей, які потребують цілеспрямованого корекційно-розвивального впливу.

Вивчення *когнітивного компонента* показало, що більшість студентів (понад 60%) демонструють сформовані уявлення про базові моральні принципи й здатність до диференціації ситуацій справедливості і несправедливості. Це узгоджується зі стадіальною теорією морального розвитку Л. Кольберга, відповідно до якої на віковому етапі, який збігається зі студентськими роками життя людини, домінує конвенційний рівень моральних суджень, а частина молоді переходить до постконвенційного, орієнтуючись на універсальні етичні принципи [11]. Водночас виявлено, що когнітивна поінформованість не завжди поєднується із глибиною особистісною інтеграцією цих знань: студенти можуть правильно оцінювати ситуацію, але не завжди ухвалюють відповідальні рішення у власній поведінці. Цей феномен добре пояснюється концепцією моральної ідентичності К. Акіно й А. Ріда, які наголошують, що для перетворення моральних переконань на дії вони мають бути частиною «Я-концепції» особистості [8].

Результати дослідження *емоційно-ціннісного компонента* справедливості виявили суперечливу картину. Приблизно 80% студентів продемонстрували негативну емоційну реакцію на несправедливість (обурення, гнів, бажання відновити рівновагу), що узгоджується із соціально-інтуїтивним підходом Дж. Гайдта, де моральні судження часто є результатом емоційних інтуїцій [10]. Проте за умов анонімності майже дві третини опитаних вказували на можливість порушення правил за відсутності зовнішнього контролю, що свідчить про деяку «розірваність» між емоційним реагуванням і готовністю діяти морально.

Показники за «Шкалою прийняття інших» (В. Волошина) також засвідчили поляризацію: 45,8% респондентів показали високий рівень прийняття інших, тоді як понад 40% виявили соціальний песимізм і схильність до недовіри. Це підтверджує положення Е. Носенко про те, що емпатія та прийняття іншого є не лише індивідуальною рисою, а й продуктом соціального навчання, що може як підтримувати, так і гальмувати розвиток моральних якостей [6]. Отже, емоційно-ціннісний компонент у значної частини студентів потребує розвитку: важливо не лише формувати знання про моральні норми, а й розвивати емоційну чутливість, емпатію, толерантність до відмінностей і здатність переживати співчуття до інших людей.

У межах вивчення *конативного компонента* справедливості аналіз поведінкових тенденцій показав, що значна частина студентів у ситуаціях морального вибору схильні уникати особистої відповідальності, делегувати вирішення проблем зовнішнім інстанціям або діяти формально. Це узгоджується з положеннями теорії моральної дезангажованості А. Бандури, відповідно до якої індивіди можуть раціоналізувати власні дії та знижувати внутрішній самоконтроль через механізми виправдання, дифузії відповідальності та знеособлення [9]. Такі тенденції є особливо ризикованими для майбутніх юристів, адже у професійній діяльності вони постійно стикаються із ситуаціями, де від них очікується ухвалення морально виважених рішень. Неналежний розвиток поведінкового складника справедливості може призвести до професійної деформації та толерування недобросовісних практик.

Отримані результати дозволяють зробити висновок, що, попри достатній рівень когнітивного розуміння принципів справедливості, у студентів виявляються труднощі у сфері емоційно-ціннісного реагування та реальної поведінкової реалізації цих принципів. Це свідчить про необхідність комплексної психолого-педагогічної програми, яка інтегруватиме когнітивні, емоційні та поведінкові впливи, формуватиме моральну ідентичність та знижуватиме дію механізмів моральної дезангажованості – за А. Бандурою, психологічного від’єднання від власних моральних норм [9]. Така програма має забезпечувати гармонізацію знань, емоцій і дій, сприяти становленню справедливості як стійкої професійної цінності (якості).

Результати емпіричного дослідження продемонстрували наявність у студентів-юристів суперечностей між когнітивним розумінням моральних норм та їх поведінковою реалізацією, а також занижений рівень емоційної чутливості й емпатії. Отже, ми вбачаємо чіткі передумови для створення та впровадження цілеспрямованої психологічної програми, спрямованої на розвиток справедливості як інтегральної особистісної якості, що включає когнітивний, емоційно-ціннісний і конативний компоненти [8; 9; 13].

Метою такої програми є створення умов для формування у студентів-юристів цілісного уявлення про справедливість, інтеграції моральних знань і цінностей у їхній професійній «Я-концепції», розвитку емоційної чутливості, емпатії та відповідальної поведінки, що забезпечує ухвалення морально обґрунтованих професійних рішень.

Завдання програми:

1. Когнітивний рівень: розширити знання студентів про етичні й правові засади справедливості, сформувати навички аналізу морально-правових дилем і диференціації ситуацій справедливості і несправедливості.

2. Емоційно-ціннісний рівень: розвивати емпатію, толерантність до відмінностей, здатність до морального співпереживання, підвищувати внутрішню мотивацію діяти відповідно до моральних принципів, створити передумови для інтеріоризації справедливості як особистісно значущої цінності.

3. Конативний (поведінковий) рівень: формувати навички відповідальної поведінки в ситуаціях морального вибору, підвищувати готовність брати на себе персональну відповідальність і протистояти соціальному тиску.

4. Інтегративне завдання: сприяти становленню моральної ідентичності майбутніх юристів та зниженню схильності до механізмів моральної дезангажованості [9].

Програма побудована на таких психологічних принципах:

1. Принцип гуманістичності – повага до особистості студента, створення безпечного простору для вираження власних думок і переживань (К. Роджерс, А. Маслоу).

2. Принцип інтеграції – поєднання когнітивних, емоційних і поведінкових компонентів навчального процесу для досягнення цілісного ефекту.

3. Принцип активності – застосування інтерактивних форм роботи (тренінги, дискусії, кейс-аналіз), що стимулюють самостійну позицію студента.

4. Принципі рефлексивності – організація постійного самоаналізу та групової рефлексії для усвідомлення власних цінностей, мотивів і поведінкових стратегій.

5. Принципі системності – упровадження програми як частини освітнього процесу, із забезпеченням послідовності та регулярності занять.

Така програма, на нашу думку, має бути орієнтована на студентів-юристів 2–4-х курсів, які вже мають базові знання із правознавства та здатні до осмисленого аналізу морально-правових ситуацій. Участь саме цієї категорії студентів дає змогу запровадити програму у процес професійної підготовки, впливаючи на формування професійної ідентичності до початку активної практичної діяльності.

Ми пропонуємо психологічну програму розвитку справедливості, що має комплексну систему впливів, які інтегрують когнітивний, емоційно-ціннісний і конативний рівні особистісного функціонування. Програма передбачає послідовну роботу у трьох взаємопов'язаних модулях, кожен з яких має власні цілі, завдання, змістові блоки та методичні прийоми.

1. Когнітивний модуль. Метою когнітивного модуля є розширення уявлень студентів про природу справедливості, моральних норм і правових засад суспільного життя, а також формування навичок морального судження.

Змістові блоки:

- аналіз класичних концепцій справедливості (Дж. Роулз [12], Арістотель, Цицерон);
- стадіальна теорія морального розвитку (Л. Кольберг [11]);
- чотирикомпонентна модель моральної поведінки (Дж. Рест, Д. Нарваез [7]);
- огляд сучасних етичних викликів професії юриста.

2. Емоційно-ціннісний модуль. Цей модуль покликаний активізувати внутрішню мотивацію діяти справедливо, розвивати емпатію, моральні емоції та ціннісну рефлексію. Змістові блоки:

- розвиток емоційної чутливості до порушень справедливості;
- тренінг емпатії та толерантності (В. Волошина [2], Е. Носенко [6]);
- робота з моральними емоціями: провина, сором, гнів, співчуття (К. Aquino, А. Reed [8]);
- розвиток позитивного ставлення майбутніх юристів до себе як носіїв моральної якості справедливості.

3. Конативний (поведінковий) модуль. Головна мета цього модуля – трансформувати моральні знання і емоційні настанови в конкретні поведінкові патерни.

Змістові блоки:

- відпрацювання навичок морального вибору через моделювання реальних ситуацій юридичної практики;
- формування готовності брати на себе відповідальність у складних ситуаціях;
- подолання механізмів моральної дезангажованості (А. Бандура [9]).

Отже, програма покликана забезпечувати гармонійний розвиток усіх складників справедливості: від когнітивного розуміння до емоційної залученості й поведінкової реалізації. Її інтегративний характер дозволяє не лише розширити знання, а й створити внутрішню готовність студентів-юристів діяти відповідно до принципів справедливості у професійній і особистісній сферах.

Реалізація програми розвитку справедливості у студентів-юристів має здійснюватися комплексно та передбачає поєднання групових, індивідуальних і рефлексивних форм роботи, що забезпечує багаторівневий вплив на особистість учасників. Покладені в основу програми принципи покликані створити безпечний освітній простір, де студент має змогу вільно висловлювати власні думки, аналізувати моральні дилеми та формувати навички морально відповідальної поведінки.

Провідною формою роботи ми вбачаємо тренінгові заняття, оскільки даний метод сприяє активній взаємодії та забезпечує умови для розвитку емпатії, моральної рефлексії та усвідом-

леного вибору поведінкових стратегій. Тренінги мають поєднувати короткі мінілекції, інтерактивні вправи, рольові ігри та фасилітовані обговорення, що дозволить учасникам відразу інтегрувати теоретичні знання та власний досвід. Особлива увага має приділятися груповим дискусіям, які мають на меті розгляд морально-правових кейсів, та стимулювати формування колективних моральних норм. Обговорення мають бути побудовані за методом моральних дилем Л. Кольберга [11], що сприятиме переходу від конвенційних форм мислення до постконвенційних, коли студенти почнуть апелювати не лише до зовнішніх правил, а й до універсальних принципів справедливості.

Важливе місце посідають методи розвитку емоційної чутливості й здатності до співпереживання. Найбільш релевантними для цього ми вбачаємо елементи тренінгу емпатії та прийняття іншого (В. Волошина, Е. Носенко [2; 6]), вправи з відтворення ситуацій несправедливості, соціодрами та психодрами, під час яких студенти мають змогу відчути себе учасниками конфлікту й пережити його з різних позицій. Такі вправи дають можливість знизити рівень емоційної байдужості та підвищити чутливість до порушення прав інших людей.

На поведінковому рівні треба застосовувати моделювання професійних ситуацій, де учасники будуть виконувати ролі адвокатів, прокурорів, суддів, членів журі чи сторін конфлікту. Це дозволить відпрацювати практичні навички ухвалення рішень в умовах моральної невизначеності, зіткнення особистих і професійних інтересів, а також навчитися нести відповідальність за власний вибір. Супервізійні сесії забезпечували глибинну рефлексію досвіду, обговорення сильних і проблемних моментів, визначення шляхів особистісного вдосконалення.

Висновки

Застосування зазначених форм і методів дозволить створити психологічний простір, який охоплюватиме всі компоненти справедливості – когнітивний, емоційно-ціннісний і конативний, забезпечить умови для їх узгодженого розвитку. Методологічна основа програми спирається на соціально-когнітивну теорію А. Бандури [9], відповідно до якої навчання відбувається через спостереження, моделювання та рефлексію, а також на ідеї гуманістичної психології, що підкреслюють унікальність особистості й важливість самореалізації у процесі навчання (К. Роджерс, А. Маслоу). Такий підхід дає змогу не лише інформувати студентів про етичні стандарти професії, але й створити простір для формування власної моральної позиції, підвищення рівня емпатії та розвитку поведінкової готовності до справедливих дій.

Розроблена психологічна програма розвитку справедливості у студентів-юристів має на меті інтегрований вплив на когнітивний, емоційно-ціннісний та конативний рівні становлення особистості, що особливо важливо в умовах сучасної трансформації правової системи й підвищення вимог до професійної етики юриста. Очікується, що впровадження програми сприятиме гармонізації знань, цінностей і поведінкових проявів студентів, формуванню їхньої внутрішньої мотивації до дотримання етичних норм і ухвалення морально виважених рішень у майбутній професійній діяльності.

На когнітивному рівні прогнозується зростання здатності студентів аналізувати моральні та правові дилеми, узгоджувати власні рішення із принципами соціальної та правової справедливості, а також частіше орієнтуватися на універсальні етичні стандарти, характерні для постконвенційного рівня морального мислення, за Л. Кольбергом [11]. На емоційно-ціннісному рівні очікується розвиток емпатії, толерантності до відмінностей, чутливості до порушень справедливості, інтеграція моральних цінностей у «Я-концепції» особистості (К. Aquino, А. Reed [8]). На конативному рівні прогнозується зростання готовності брати на себе персональну відповідальність, зниження схильності до використання механізмів моральної дезангажованості (А. Бандура [9]), формування навичок морально відповідальної поведінки в умовах етичної невизначеності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з експериментальною перевіркою ефективності програми за допомогою квазіекспериментального дизайну (pre-test / post-test із контрольною групою), що дозволить оцінити динаміку змін показників совісності, прийняття інших, рівня емпатії та моральної ідентичності. Доцільними є також розширення вибірки й апробація програми в різних закладах вищої освіти України з метою порівняння специфіки розвитку справедливості у студентів різних регіонів і освітніх контекстів. Окремим напрямом може стати адаптація програми для студентів інших спеціальностей – педагогів, психологів, соціальних працівників, адже справедливість є важливою професійною якістю в багатьох галузях, що передбачають соціальну відповідальність.

Підсумовуючи результати проведеного теоретичного й емпіричного аналізу, можна зробити висновок, що розвиток справедливості у студентів-юристів є складним багатовимірним процесом, який потребує узгодженої роботи на рівні знань, ціннісних орієнтацій і поведінкових стратегій. Найвні суперечності між когнітивною поінформованістю студентів і їхньою реальною поведінковою готовністю до дотримання моральних принципів зумовлюють необхідність системної психолого-педагогічної підтримки в закладах вищої освіти. Розроблена програма пропонує цілісний підхід, який дозволяє поєднати когнітивну освіту, розвиток емоційної чутливості та практичне відпрацювання поведінкових моделей.

Отже, представлена програма може стати підґрунтям для модернізації професійної підготовки майбутніх юристів, оскільки сприяє формуванню в них моральної ідентичності, здатності до емпатії та особистої відповідальності. У перспективі реалізація таких розробок має потенціал позитивно вплинути не лише на професійну компетентність випускників юридичних факультетів, але й на рівень правової культури суспільства загалом, сприяти утвердженню принципів справедливості й верховенства права в повсякденних соціальних практиках.

Література:

1. Бех І. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академія, 2012. 256 с.
2. Волошина В. Психологія емпатії та прийняття інших : монографія. Київ : Ліра-К, 2019. 245 с.
3. Етичний кодекс психолога [Електронний ресурс]. Київ: Українська спілка психотерапевтів, 2017. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1448287570%D0%95%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B0.docx.pdf> (дата звернення: 20.09.2025).
4. Каламаж Р. Психологія становлення професійної Я-концепції майбутніх юристів : монографія. Острогор : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 404 с.
5. Клочек Л. Дослідження ціннісної рефлексії у педагогів. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 40. С. 163–173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2018_40_15 (дата звернення: 20.09.2025).
6. Носенко Е. Психологія емпатії. Київ : Либідь, 2019. 280 с.
7. Проект концепції реформи юридичної (правничої) освіти [Електронний ресурс]. 2024. URL: <https://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/34815.pdf> (дата звернення: 21.09.2025).
8. Aquino K., Reed A. The Self-Importance of Moral Identity. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2002. Vol. 83. № 6. P. 1423–1440. DOI: 10.1037/0022-3514.83.6.1423
9. Bandura A. *Moral Disengagement: How People Do Harm and Live with Themselves*. New York : Worth Publishers, 2016. 544 p.
10. Haidt J. The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment. *Psychological Review*. 2001. Vol. 108. № 4. P. 814–834. DOI: 10.1037/0033-295X.108.4.814
11. Kohlberg L. *Essays on Moral Development. Vol. II : The Psychology of Moral Development*. San Francisco : Harper & Row, 1984. 729 p.
12. Rawls J. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA : Belknap Press, 1971. 538 p.
13. Rest J., Narvaez D. *Moral Development in the Professions: Psychology and Applied Ethics*. Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1994. 289 p.

Отримано: 29.09.2025

Рекомендовано: 05.11.2025

Опубліковано: 03.12.2025